

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ

Жавлонбек Йолдашов Дилшод ўғли

Урганч давлат педагогика институти ўқитувчиси

Мирзабек Сапарбоев Шавкат ўғли

Урганч давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация: Ўзбекистон Республикасига бириктирилган гендер тенглиги бўйича халқаро ҳужжатлар нормаларининг амалда бажарилишини мониторинг қилиш ва уларда белгиланган тавсияларнинг бажарилишини назорат қилиш, гендерли ёндошув асосида қурилган ҳозирги замон мактабидаги таълим жараёнининг таҳлилидан иборатдир.

Калит сўзлар. Гендер, тушунча, таълим, ўқитиш, тарбия, мактаб ва ОТМ, стратегия, эркак ва аёл.

КИРИШ

Ҳозирги замон мактабининг қадриятли ориентациялари, мақсадлари ва нормалари жамиятда маълум ва умуқабул қилинган сифатлар билан бир қатарда «аёллик», «эркаклик» каби сифатлар ҳам киритилса, бу бирор маънода янги гендерли асосда қўрилган мактаб бўлиши англанди ва кўрсатилди. Бу қадриятлар, мақсадлар ва нормаларни таълим муассасаси фаолиятининг «охирги натижасига» киритилганида бу тушунча маъносининг кенгайиши, ўқувчининг янги «хос характеристикалари» киритилиши ва шунингдек, таълим жараёнининг коррекцияланиши тўғрисида гапириш мумкин.

Шуни ҳам айтиб ўтамизки, ҳар бир индивид ўзида маскулинлик ва феминлик хислатларига у ёки бу даражада эга бўлиши мумкин. Шунинг учун табиат томонидан икки жинс белгиланишига қарамасдан, маданият, тарихий давр, жамиятдаги ўзгаришларга боғлиқ равишда гендер типлари вариантлари, гендерли хилма-хиллик кўпроқ кузатилади. Гендер тушунчасининг турли фанлардаги талқинини кўриб чиқайлик.

Бу ерда муаммоли ва мунозарали ўринлар анча кўп. Ўтказилган тадқиқот муҳокама қилинаётган муаммонинг муфассал тўлиқ тавсифига даъвогарлик қилмайди. Шунга қарамасдан, ҳозирги замон мактаби шароитларида таълимда гендерли ёндошув жамиятда гендер маданиятини шакллантириш учун, гендерли таълим концепциясини ишлаб чиқиш учун фойдали бўлади. Бунда тадқиқот давомида гендер тадқиқотлари соҳасида

килинган таҳлил фақат педагогикадагина эмас, балки социология, психология, фалсафада ҳам фойдали бўлади дебўйлаймиз.

АСОСИЙ ҚИСМ

«Гендер» тушунчаси аниқ психолого-педагогик характеристикаларга эга бўлмаганлиги ва педагогикада етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги аниқланди. Бу эса бизга «гендер» тушунчаси моҳиятини таълим соҳаси доирасида аниқлаштириш имконини берди. Бундай фараз, тахмин қўйилди: «гендерни» эркак ва аёл жинсидаги шахслар хулқ-атворининг шахснинг психологик установкалари, жамият ва давлат талабларига мувофиқлашган хос характеристикалари мажмуи сифатида қараш мумкин.

Психологияда “гендер” “ижтимоий-биологик” характеристика сифатида қаралади ва унинг ёрдамида “эркак” ва “аёл”га таъриф берилади [5]. Фалсафада “гендер” категорияси “комплекс механизм-технология бўлиб, у субъектни нормативлик жараёнида ҳам эркак ва ҳам аёл сифатида таърифлайди ва одам экспектацияларга мувофиқ равишда ким бўлишини ростлашни белгилайди [9].

Социологияда “гендер” атамаси таълимда, касбий фаолиятда, ҳокимиятга эришишда, оилавий ролда репродуктив хулқ-атворда индивидуал имкониятларни аниқлайдиган ижтимоий статус сифатида талқин қилинади [5].

Халқаро феминистик ҳамжамият томонидан гендер тушунчаси “одамларга жамият томонидан уларнинг биологик жинсига боғлиқ равишда бериладиган барча ижтимоий ва маданий нормалар, қоидалар ва ролларни белгилаш учун фойдаланиладиган” тушунча сифатида тан олинган [34].

Муаммонинг назарий таҳлили ва эксперимент ишининг бошланғич тажрибаси гендерли ёндашув асосидаги мактаб моделининг қуйидаги тамойилларини таърифлаш имконини берди:

- жисмоний, психологик, ижтимоий, маънавий-марифий саломатликни сақлаш тамойили;

- табиатга мувофиқлик тамойили – у эркак ва аёл индивидуаллигини қарор топтириш, жинсларнинг ўзаро муносабат маданиятини, эркаклик ва аёлликни тарбиялашга йўналтирилган таълим мазмунида амалга оширилади;

- мажмуавийлик тамойили у воситалар мажмуи ва интегрatív дастурлардан фойдаланишда намоён бўлади. Интеграция жараёнлари хилма-хил шаклларда намоён бўлиши мумкин: танлов бўйича ўқув фанлари мажмуасини яратиш; жинс факторини ҳисобга олиб, таълим шакллари ва

методларини яратиш; янги таълим фезосини яратиш;

- ижтимоийлик тамойили – у мактаб битирувчиларида одимлар билан ўзаро муносабатларни қуриш уқувларини шакллантириш, ўз хулқ-атвор стратегиясини ишлаб чиқиш конкрет ҳаётий муаммоларни ҳал қилиш уқувларини шакллантиришга қаратилган.

Бу таърифланган тамойиллар бир жинсли синфларда таълим олувчи қмзлар ва ўсмирлар учун хос умумий хислатларни аниқлаш имконини беради. Булар жумласига қуйидагилар хосдир.

- ўқишда психологик тўсиқларнинг йўқлиги;
- жисмоний ва маънавий такомиллашувга эҳтиёж;
- эркак ва аёл индивидуаллигини қабул қилиш, унинг бетакрорлиги ва ноёблиги;
- жинслар орасида дўстона муносабат яратиш ва ўқитиш;
- ўз кучларига ишонч, ўз-ўзи бўлиш қобилияти.

Одатдаги мактабда бундай таълим бўлиши мумкинми деган савол беихтиёр туғилади. Бўлиши мумкин, лекин самараси энг кам бўлади. Бу одатдаги мактабда таълим вектори болаларни билимларни ўргатишга йўналтирилганлиги, шу билан бирга қанча эрта бўлса, шунча яхшилиги билан боғлиқдир. Бунда бошланғич мактабда синчков, зехни ўткир ўқувчидан келгусида кучсиз иродали ўртача ўқувчи ўсиб етилиши мумкин. Мактабдаги аълочи ҳаётда унчалик муваффақиятли бўлмаслиги ҳам мумкин. Бунинг устига қиз болалар ва ўғил болаларнинг психологик хусусиянларининг ҳисобга олинмаслиги жинснинг ички қобилиятларини очмаслиги ҳам мумкин.

Юқорида баён қилинган тамойилларга батафсилроқ тўхталиш. Уларнинг ҳар бирининг маъносини очаётиб, қадриятлар тизимида жисмоний ва ахлоқийсоғломлик биринчи ўринда туришини кўрсатиб ўтамиз. «Соғлиқ – бу фақат касалликлар ва жисмоний камчиликлар йўқлигигина эмас, балки тўла жисмоний, интеллектуал ва руҳий бардамлигидир» (Ҳалқаро соғлиқни сақлаш ташкилоти матнидан).

Ўқувчиларнинг ёш, психологик хусусиятларига боғлиқ равишда умумий ривожланиш қонуниятлари тўғрисида билимсиз соғлиқни мустаҳкамлайди, шахсни фаол, шодмон, негатив таъсирларга қарши туришга қодир бўлади. Бошқа одамлар, қарма-қарши жинс билан тўғри, соғлом муносабатлар ички ривожланишнинг бепоён шарти, ўғил-қиз бола ички салоҳиятининг очилиш шартидир

Соғлиқни асраш, «аёллик», «эркаклик»ни тарбиялаш учун педагогик жамоа жинсининг индивидуал ривожланиши хусусиятларини билиши лозим. Бу ҳақдаги умумлашма ахборот жадвалда тақдим қилинган[3].

Таълим-тарбия асосий ва қўшимча жараённинг амалга ошириши бу ахборот асосида амалга оширилади. Бир жинсли синфларда дарсларнинг олиб борилиши, заҳёт тадбирлари, танловлар, мавзувий суҳбатлар, диспутлар жинслар ўзаро муносабати маданиятининг шаклланишига, аёл ва эркак индивидуаллигининг қарор топишига ёрдам беради.

«Эркаклик» ва «аёллик»нинг уйғун бирикувини назарда тутувчи табиатга мувофиқлик тамойили қарма-қарши жинсларни ўзаро тушуниш, ўзаро ҳурмат-иззатга ундайди, эркак ва аёл жинси учун хос сифатларни очади. Масалан, «Мисс гимназистка», «Қиролича бали», «Жентлмен-шоу», «Асри қизлари» каби иш шакллари қиз болалар ва қизлар, ўғил болалар ва ўсмирлар учун зарурий ўқув ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган, иштирокчиларнинг ички фазилатларига қаратилган. Шу билан бирга ижодий дастурни ўтказиш ҳар бир ўқувчи бола ва ўқувчи қиз иштирок этади.

Жумладан, «Тиллар билиш» танловини ўтказишда фақат ташқи машғулотларгагина эмас, балки чет тилларни билиш, ўлкашунослик материалларини билиш, пазандалик санъатини эгаллашга ҳам урғу берилади.

«Аскар» байрами сценарийсини тузишда эркакликнинг зарурий элементлари сифатида аёл жинсига ҳурматли муносабат, аскарлик сифатларини тарбиялашга аҳамият берилади[4].

«Аёллик» тушунчаси фақат юқори ва касбий мавқега эришиш учун зарур бўлган сифатлар, одамлар билан оптимал ўзаро муносабатларни таъминловчи сифатларгина эмас, балки «асл аёллик» сифатлари ҳам киради. Масалан, меҳрибонлик, соҳиблик, кўнгилчанлик. Бунга кўп жиҳатлар раҳм-шавқат тадбирлари ёрдам бериши мумкин (меҳрибонлик уйларига ташриф).

Гендерли ёндашув асосидаги мактабда таълим-тарбия жараёнига ота-оналарни жалб қилиш амалга оширилади, ўқитувчи– болалар–ота-оналар узвий алоқасини рўёбга чиқарилади.

Амалий тажрибанинг кўрсатишича, бола улғая бориши билан, ота-оналар болалар, айниқса, ўғил болалар ичик оламини ёмонроқ тушуна борадилар, фарзандларини кечинмаларини пайқамасдан уларни худбин деб ҳисоблайдилар.

Шунинг учун ота-оналарнинг ўз фарзандининг мактаб ишларида иштирок этиши муҳимдир. Ота-оналар мажлисларида улар таълим-тарбия

жараёни натижаларини муҳокама қиладилар, таълим фаолиятига тузатишлар киритилади.

«Она-қиз», «Эркак-бола», «Она мадҳи», «Отам, онам ва мен – инок оиламиз» ва шу каби аналитик мунозаралар, кўнгил очар дастурлар, спорт мусобақаларида ўз болалари билан биргаликда иштирок этиб, ота-оналар ўз фарзандларини бошқача идрок эта бошлайдилар.

Педагогик фаолиятни ташкил этишда янги типдаги мактабни билимдон ўқувчилар билан таъминлашда биз ўқитувчининг касбий маҳорат, шахсий сифатлари, гендер доминанталарига таянамиз. Гендер доминанти дейилганда бу шахсдаги фемин ёки маскулин сифатларининг устиворлиги тушунилади. масалан, эркаклар синфида яхшиси эркак ўқитувчилар дарс бериши лозим. Бундай ўқитувчи товушини баландлатиши ҳам керак эмас, ўғил болалар унга шундай ҳам қулоқ тутишади.

Бунинг устига, эркак гендери бўйича доминантали аёл ўқитувчи ҳам эркаклар аудиторияси билан осон мулоқотда бўла олиши туфайли ўғил болалар синфида муваффақиятли дарс бериши мумкин. Қизлар синфида ўқитувчи жонли, эмоционал бўлгани мақбулдир.

Жинсларнинг специфик хусусиятлари, темпераментини эгаллаб, ўқитувчи ўғил ва қиз болалар билан биргаликда уларнинг ўз шахсиятли кизиқишларига мос ривожланишига ёрдам берадиган педагогик йўлни ўтади.

Таълимга янгича ёндашув тамойилларининг амалга оширилиш ижодиётга қобилият, ўзини ўзи намоён қилишни ривожлантиришдан иборатдир [12]. Шунинг тан олиш керакки, ҳозирги замон таълим тизимида объектив сабабларга кўра(мактаб дастурининг қатъий белгиланган чегаралари) ижодий ёндашув етарли эмас. Бироқ ижодий фаолият ўрганилганлик критерийси бўла олмайди, ўқитувчи учун муҳокама қилинаётган масала ёки муаммога доир бир неча нуктаи назар мавжудлиги эмас, балки материал ўзлаштирилмаганлиги муҳимдир.

Бир жинсли синфларда яратилган комфорт шароитлар, интеллектуал, билиш фаолиятини пасайтирувчи психологик тўсиқларнинг мавжудлиги болалар ижодий қобилиятларининг очилишига, уларнинг ўзлигини билиш ўқувчинини билишини назарда тутаяди, бу эса энг кўп «гап кўтаролмайдиган», ҳар қандай ўзгаришларга осон берилувчи ўғил болалар учун муҳимдир.

Психологларнинг фикрича, тасвирий санъат, мусиқа, хор ижрочилиги дарслари эркак жинсига кучли таъсир этади. Гап шундаки, санъат бош мия иккитаяримшарининг фақат бир вақтда уйғун ишлашигагина эмас, балки бири-бири билан фаол ўзаро таъсирлашига мажбур этади.

Бу хислатлар хотин-қизларда, **биринчидан**, шахсий талаблар, карашлар, мақсадлар асосида уларга мос шолда мавжуд ижтимоий муносабат шамда воқеликларнинг мазмунини ўзгартириш қобилиятига эгаликни ифодалайди. **Иккинчидан**, шахснинг ўзига хос хусусияти сифатида фаоллик унинг меҳнати, ўсиши, ижтимоий ҳаёт, ижодкорликнинг турли кўринишларида иштироки билан намоён бўлади. Унинг юналишларига инсоннинг ўз фаолиятида эътибор берадиган рағбат, ғоявий йўналганлик, мақсадга интилиш кабилар киради.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, биз томонимиздан, гендерли ёндашув асосида кўрилган мактаб таълим жараёни моделининг асосий характеристикалари тақдим этилди ва тавсифланди. Мазкур модель маълум саъй-ҳаракатлар тўплами, унинг ривожланиш шароитларини ифодаловчи бирор тизимни назарда тутди. Бу яратилган модель, иш қуроли бўлгани ҳолда, ўғил болалар ва қиз болалар салоҳиятли имкониятларини очиш ва ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш ва ривожлантиришга имкон бериш билан бирга, балки тизимнинг ўзига, унинг амал қилиш шароитларига тузатишлар киритишга ҳам имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Тошкент, "Ўзбекистон", 2017 йил, 488 бет.
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
3. Постановление Кенгаша Сената Олий Мажлиса «О совершенствовании деятельности Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан в сфере всесторонней поддержки женщин и обеспечения гендерного равенства» 2019.
4. Абу Наср Форобий. Рисолалар. Масъул муҳаррир Ўзбекистон Республикаси ФА ҳақиқий аъзоси М.М.Хайруллаев. Тошкент, "Фан" нашриёти, 1975, 71-72 б.
5. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. И-жилд. Тошкент, 1968, 151 б.

6. Авлоний А. Танланган асарлар. Икки жилдлик. 2-жилд. –Т., Маънавият, 1998. – 304 б.
7. Авлоний А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.-Т.: “Ўқитувчи”. 1992.-160 б.
8. Алишер Навоий. Арбаин ҳадис("Қирқ ҳадис").-Т., “Ёзувчи”, 1991.57.
9. Жумаев М.Э. Янгича тафаккур таълим ва тарбия мезони. Научные труды семинара. Выпуск-4, Т., 1998, 87-90-б.
10. Кодиров Б.Р. Изучение склонности подростков. – Т.:”Фан”.1996.– 50 с.

**"Innovations in Science and
Technologies"**